

Оцінювання ідентифікаційних ознак почерку за різних форм висновку експерта

Александар Іванович *^a, Сергій Науменко **^b, Світлана Брюхань ***^c

* Д-р юрид. наук, професор, Судово-експертний центр (Черногорія),

e-mail: aleksandar.ivanovic@policija.me

** Канд. юрид. наук, Сумське відділення Національного наукового центру

«Інститут судових експерти зім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Суми, Україна,

ORCID: <https://orcid.org/0000-002-2167-4149>, e-mail: svhndise@meta.ua

*** Сумське відділення Національного наукового центру «Інститут судових експертиз

ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Суми, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6966-2921>

^a Адміністрування проекту, нагляд.

^b Методологія, концепція.

^c Написання оригінального проекту.

DOI: 10.32353/khrife.3.2021.07 УДК 343.98

Надійшло 25.10.2021 / Рецензовано 09.12.2021 / Прийнято до друку 13.12.2021 /

Доступно онлайн 30.12.2021

У формулюванні категоричних позитивного та негативного висновків, вірогідних позитивного та негативного висновків, а також висновку про неможливість дати відповідь на запитання можливі різні варіанти оцінювання ознак і, як результат,— різний виклад синтезуючих частин висновку експерта.

Із метою поглиблення наявних підходів, систематизування теоретичних знань, вивчення й аналізу експертної практики з надання науково обґрунтованого, об'єктивного, повного висновку експерта за всіма формами експертних висновків, розглянуто особливості методики виявлення й оцінювання сукупності ознак.

Оскільки доказове значення висновку експерта залежить від його форми та наукового обґрунтування, у цій статті докладно й усебічно розглянуто причини, які зумовлюють підстави кожної з форм висновку.

Досліджено наявні способи аналізу ознак і, з урахуванням сучасної експертної практики, запропоновано викладення науково обґрунтованого оцінювання ознак для кожної експертної ситуації.

Розглянуто можливості експерта залежно від досліджуваного та порівняльного матеріалів, досвіду та професійності самого експерта. Проаналізовано причини помилок у висновках експертів на прикладі понад 10 синтезуючих частин

різних форм висновку експерта. Запропоновано шляхи запобігання таким помилкам.

Сформульовано алгоритм дій із виявлення й ретельного вивчення ознак — як збіжних, так і розбіжних. Також визначено умови їх виникнення та взаємозалежності, ступінь впливу діагностичних ознак на ідентифікаційні.

Запропоновані нами варіанти розв'язання експертних завдань можна застосовувати в експертній практиці з метою оптимізувати експертне дослідження.

Ключові слова: оцінювання ознак; форми висновку експерта; експертна практика; категоричні позитивний і негативний висновки; вірогідні позитивний і негативний висновки.

Постановка наукової проблеми

Судова почеркознавча експертиза належить до криміналістичного виду експертиз. Відповідно до ч. 2 ст. 84 Кримінального процесуального кодексу України¹ (далі — *КПК України*) процесуальним джерелом доказів також є висновки експертів. За судово-процесуальним законодавством висновки експертів також уважають одним із важливих доказів².

У п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК України³ сформульовано головну вимогу до експерта — «провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок». Завдяки висновку експерта судочинство отримує науково обґрунтовані докази. Н. І. Клименко вважає, що з усього змісту висновку експерта доказове значення мають не тільки викладені експертом результа-

ти дослідження (відповіді на поставлені запитання), а й опис проведених досліджень⁴. Надання правильного по суті й науково обґрунтованого висновку залежить від правильного виявлення та ретельного вивчення ознак, належного їх оцінювання. З. С. Меленевська зазначає, що експертні помилки під час проведення судово-почеркознавчих досліджень найчастіше пов'язані з невмінням виявляти, вивчати й оцінювати ознаки почерку⁵. Методично правильно обраний шлях експертного дослідження неухильно сприяє формулюванню правильного висновку експерта.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Характеристики об'єктів почеркознавчої експертизи виявляються в ознаках, їх

- 1 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
- 2 Експертизи у судовій практиці : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2010. 400 с.
- 3 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
- 4 Клименко Н. И., Ципенюк С. А. Назначение и проведение экспертизы в гражданском процессе. *Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики* : мат-лы междунар. науч.-практ. конф. (АР Крым, 07—08.09.2006). Симферополь, 2006. С. 35—39.
- 5 Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Антонюк П. Є. Причини експертних помилок під час вирішення ідентифікаційних завдань у межах судово-почеркознавчих досліджень. *Криміналістичний вісник*. 2016. Вип. 1 (25). С. 115—121.

досліджують за якісно-кількісними показниками. Проблемам вивчення об'єктів, наданих на дослідження, виявлення їх характеристик та аналізу визначених ознак присвятили свої роботи О. Р. Шляхов⁶, А. І. Вінберг⁷ та ін. Науковці різної думки про класифікації ознак почерку, що зумовлено різними підходами до цього питання. Сьогодні фахівці послуговуються класифікацією ідентифікаційних ознак почерку, запропонованою В. Ф. Орловою й А. І. Манцвєтовою⁸. А. П. Рогозін радив використовувати такий критерій ознаки почерку, як відображення властивостей письмово-рухової навички, що мають відносну стійкість і незалежні від решти особливостей почерку⁹.

М. Є. Бондар та О. В. Довженко зі співавторами ініціювали вдосконалену систему ознак почерку, де виокремили таке поняття, як виробленість почерку¹⁰. З. С. Мелєнєвська і Є. Ю. Свобода розтлумачили такі критерії ознак почерку, як варіативність, вибіркова мінливість, динамічна стійкість, достатність¹¹.

Мета роботи

Мета статті полягає в поглибленні наявних підходів, систематизуванні тео-

ретичних знань, вивченні й аналізі експертної практики з надання науково обґрунтованого, об'єктивного, повного висновку експерта за всіма його формами. У теорії судової експертології та криміналістиці значну увагу приділено класифікації судових експертиз, проте класифікація висновку експерта (залежно від оцінювання ідентифікаційних ознак) потребує докладнішого розгляду.

Експертній практиці потрібні чіткі, ефективні алгоритми дій у конкретних експертних ситуаціях та варіанти аналізування й оцінювання ознак почерку для формулювання категоричного позитивного висновку, імовірного позитивного висновку, категоричного негативного висновку, імовірного негативного висновку та висновку про неможливість дати відповіді на поставлені запитання.

Наприклад, фахівці Національного бюро експертиз Республіки Вірменія зазначають, що в методичному аспекті експерти повинні проаналізувати увесь висновок, особливу увагу звертаючи на результати роздільного й порівняльного досліджень і формулювання висновку¹². Ми поділяємо думку М. Ж. Карапетян,

- 6 Шляхов А. Р. Структура экспертного исследования и гносеологическая характеристика выводов эксперта-криминалиста. *Труды ВНИИСЭ*. 1972. Вып. 4. С. 3—112.
- 7 Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе. Москва, 1956. 220 с.
- 8 Ароцкер Л. Е., Богачкина Г. Р., Доброславская Е. Е., Кузина В. М. и др. Судебно-почерковедческая экспертиза : пособ. для эксперт.-почерковед. и следств. работн. / редкол.: Е. Д. Добровольская, А. И. Манцвєтова, В. Ф. Орлова. Москва, 1971. С. 52—122.
- 9 Рогозин А. П. О понятии признака почерка и его качественных и количественных характеристиках. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1975. Вып. 11. С. 213—219.
- 10 Бойцова О. В., Бондар М. Є., Гриненко Л. Г., Довженко О. В. та ін. Удосконалена система загальних та окремих ознак почерку : метод. посіб. Київ, 2004. 92 с.
- 11 Мелєнєвська З. С., Свобода Є. Ю. Альбом загальних і окремих ознак підпису : навч.-метод. посіб. Київ, 2012. 82 с.
- 12 Карапетян М. Ж. Основные методические положения и особенности производства повторных почерковедческих экспертиз в Республике Армения. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2017. Вип. 17. С. 205—212. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpek_2017_17_30 (дата звернення: 10.10.2021).

що для методики виявлення й оцінювання встановленої сукупності ознак характерні певні особливості.

Викладення основного матеріалу дослідження

Висновок експерта є результатом дослідницької діяльності. Викладенню процесу експертного дослідження присвячено дослідницьку частину висновку експерта. Вона має містити, зокрема, експертне оцінювання результатів дослідження. Узагальнення й оцінювання результатів окремих досліджень, які є підставою для формулювання висновків, викладають у синтезуючому розділі дослідницької частини висновку експерта¹³.

У процесі оцінювання експерт прагне остаточно з'ясувати походження й ідентифікаційне значення кожної ознаки (як тих, що збігаються, так і тих, що різняться) і всіх її варіацій, а також сукупності ознак.

Виявлені в результаті порівняльного дослідження ознаки, що різняться або збігаються (залежно від їх походження, якості й кількості), можуть слугувати підставою для різних висновків — негативного чи позитивного за змістом, категоричного чи ймовірного за формою, а (в окремих випадках) можуть не скласти сукупності, достатньої для якогось зі згаданих висновків, унаслідок чого експерт формулює висновок про неможливість дати відповідь на поставлене запитання.

Доказове значення висновку експерта залежить від логічної форми виснов-

ку¹⁴: категоричний за формою висновок про наявність певного факту чи обставини має більшу доказову цінність, аніж висновок про можливість їх існування.

Категоричних за формою висновків може бути два: негативний і позитивний. Спершу розглянемо оцінювання ознак, які є підставою для категоричного негативного висновку щодо виконавця досліджуваного рукописного тексту/підпису.

Вагомим критерієм оцінювання є стійкість ознак, яку можна визначити в достатньому за обсягом почерковому матеріалі. Однак, експерт не завжди може перевірити стійкість усіх ознак, що різняться. У такому разі не слід обмежуватися кількома розбіжностями: для обґрунтування висновку потрібно залучити більшу кількість ознак.

Наступним критерієм оцінювання розбіжностей є значущість кожної окремо виявленої ознаки. Наприклад, якщо ознака часто зустрічається у почерках різних осіб, то вона має низьку значущість і не є суттєвою підставою для формулювання категоричного негативного висновку. Упевнитися в істотності виокремлених ознак експерт може, зважаючи на власний досвід і послуговуючись таблицею значущості ознак у різних за ступенем виробленості почерках.

Достатність виявлених ознак можна визначити окремо в кожній експертній ситуації — залежно від можливості перевірити їх стійкість і з'ясувати істотність та значущість кожної окремої ознаки.

Отже, розбіжні ознаки завжди виходитимуть за межі варіативності ознак

13 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Мін'юсту України від 08.10.1998 р. № 53/5 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.10.2021).

14 Клименко Н. І., Колонюк В. П. Структура і доказове значення висновку експерта як документа, що відображає його дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. 2009. Вип. 9. С. 213—221.

почерку певної особи та (у разі порівняння з почерками різних осіб) група розбіжних ознак буде іншою для кожного порівняння, окремою й неіндивідуальною. Сукупність ознак, що різняться, не індивідуалізує почерку конкретної особи: ці ознаки в кожному окремому порівнянні матимуть іншу кількість, іншу фактичну відтворюваність.

Крім того, важливим критерієм оцінювання ознак є їх незмінність під впливом таких чинників, як: значний розрив у часі виконання досліджуваного документа та зразків, що зумовило зміни ознак почерку; варіативність почерку, яка може мати місце в разі виконання досліджуваного документа і зразків різними варіантами почерку, а також наявним стійким варіантом, який використовує виконавець у своїй практиці; навмисне викривлення почерку; незвичайні умови виконання або незвичайний стан особи, яка писала. Якщо розбіжні ознаки не можна пояснити впливом названих чинників, вони можуть слугувати обґрунтуванням категоричного негативного висновку.

Наприклад, формулювання синтезуючої частини за категоричного негативного висновку можна викласти так: *«Виявлені розбіжні ознаки стійкі, суттєві (істотні) і достатні для категоричного негативного висновку про виконання (тексту/підпису) не ... (ПІБ), а іншою особою»*.

Поряд із виявленими розбіжностями також можуть існувати ознаки, що збігаються. Наприклад, виконання точки початку рухів літери «о» угорі ліворуч від осі літери тощо. Такого роду збіжні ознаки зумовлено природною схожістю почерків різних осіб, на категоричний негативний висновок вони не впливають.

Також збіжні ознаки може спричинити виконання рукописного тексту/

підпису з наслідуванням почерку/підпису іншої особи, про що експерт має зазначити у своєму висновку.

Основними недоліками, які призводять до помилкових висновків, є: виявлення у досліджуваному почерку лише таких ознак, що різняться, або лише таких, що збігаються, за наявності обох; неправильне оцінювання ознак (це призводить до того, що ознаки, які різняться, оцінюють як такі, що збігаються: особливо характерно в разі виявлення кількох варіантів ознак почерку без урахування частоти спостереження варіантів ознак); невиявлення розбіжностей ознак, які мають місце у порівнюваних об'єктах, або виявлення їх у неповному обсязі; неврахування малої інформативності ознак, що збігаються; неврахування характеру виявлених ознак, що збігаються, тобто їх приблизності. Такі ознаки оцінюють як варіанти, не виявлені в почерку особи, зі зразками якої порівнюють (насправді вони є ознаками почерку іншої особи), при цьому не звертають уваги на те, що збіги є лише частковими, тобто виявляються в літерах, які суттєво різняться за іншими ознаками¹⁵.

Другий категоричний за формою — це позитивний висновок експерта. Розглянемо оцінювання ознак, які є підставою для категоричного позитивного висновку щодо виконавця досліджуваного тексту/підпису.

По-перше, навіть збіг усіх окремих ознак, що містяться в досліджуваному рукописі/підписі, не завжди дає підставу для позитивного висновку. Важливим критерієм ознак для обґрунтування позитивного висновку є утворення такими ознаками індивідуальної сукупності. Стійкі й суттєві збіжні ознаки, які експерт виявив у досліджуваному почерку/підпису, завжди утворюватимуть

15 Меленевська З. С., Свобода Є. Ю., Антонюк П. Є. Зазнач. твір.

індивідуальну сукупність. У разі порівняння з різними варіантами зразків певної особи ця індивідуальна сукупність характеризуватиме почерк саме цієї особи.

По-друге, у процесі виокремлення ознак, що належать до сукупності, необхідно враховувати їх залежність від якоїсь однієї причини або їх взаємозалежність, маючи на увазі, що дві або більше однотипні, взаємозалежні чи взаємообумовлені ознаки фактично є однією особливістю почерку (наприклад, напрямки рухів згори донизу під час виконання перших елементів літер «л», «м»).

Ми згодні з М. Ж. Карапетян у тому, що оцінювання ознак необхідне для обґрунтування висновку, адже експерт використовує не всі виявлені ним ознаки, а лише їх частину. Досліджуваний об'єкт містить значно більше ідентифікаційної інформації, ніж необхідно для його ототожнення¹⁶.

Отже, збіжні ознаки мають відповідати таким критеріям: стійкі, суттєві, утворюють індивідуальну сукупність, достатні для категоричного позитивного висновку про виконання досліджуваного рукописного тексту/підпису певною особою.

Науково обґрунтований категоричний позитивний висновок експерта щодо ідентифікації виконавця рукопису/підпису має містити оцінювання розбіжних ознак, якщо такі виявлено в процесі порівняльного дослідження.

Можна запропонувати, наприклад, такі фрагменти синтезуючих частин у кожному конкретному випадку розбіжностей:

- 1) розрив у часі: *«виявлені розбіжності окремих ознак нестійкі та пояснюються значним розривом у часі між виконанням досліджуваного рукопис-*

ного тексту (запису, підпису) і зразків»;

- 2) різне письмове приладдя: *«зумовлені виконанням порівнюваних об'єктів різним письмовим приладдям (пир'яною ручкою та кульковою ручкою)»;*

- 3) наявність варіантів, не виявлених у наданих зразках: *«виявлені розбіжності окремих ознак нестійкі та спричинені варіативністю ознак, що не відображено в наданих зразках. Тому вони не є суттєвими й не впливають на зроблений раніше категоричний позитивний висновок».* Зупинімося на цьому прикладі розбіжностей докладніше. У Сумському відділенні Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України проведено судову почеркознавчу експертизу, на вирішення якої було поставлено питання про виконання підписів від імені гр. Н. самим гр. Н. чи іншою особою. Експерт дійшов категоричного позитивного висновку, хоча й за наявності розбіжностей ознак (як загальних, так і окремих). Для оцінювання розбіжних ознак застосували диференційоване пояснення їх виникнення, а саме:

«Поряд зі встановленими збіжними загальними й окремими ознаками виявлено такі розбіжності загальних ознак: у досліджуваних підписах після літери «Б» наявні горизонтальні безлітерні штрихи, у зразках після літери «Б» наявні літери «е» і «р» або вертикальний безлітерний штрих, після яких виконано горизонтальні безлітерні штрихи. Виявлені розбіжності транскрипції підпису, зважаючи на значну варіативність підпису гр. Н. у зразках, можна пояснити виконанням спрощених варіантів підпису, що

¹⁶ Карапетян М. Ж. Указ. соч.

не відбилися в наданому порівняльному матеріалі.

Також визначено розбіжності таких окремих ознак, як:

- *протяжність рухів за вертикаллю під час виконання другого елемента літери «Б» щодо норм пропису (у досліджуваних підписах варіант меншої протяжності, у зразках — переважно наближений до норм пропису, за збереження співвідношень протяжності за вертикаллю цього елемента до рядкових елементів підпису, його форми й напрямку рухів, взаємного розміщення щодо першого елемента цієї літери) — можна пояснити зміною протяжності рухів за вертикаллю загалом під час виконання досліджуваних варіантів підпису;*
- *вид з'єднання першого та другого елементів літери «Б» (у досліджуваних підписах варіант разом, у зразках — переважно окремо, за збереження форми та напрямку рухів заключної частини першого елемента цієї літери, взаємного розміщення рухів під час виконання другого елемента літери «Б» щодо середньої лінії першого елемента цієї літери нижче) — можна пояснити зміною ступеня зв'язності рухів загалом під час виконання досліджуваних варіантів підпису;*
- *взаємне розміщення рухів під час виконання рефлекторного руху на початку першого елемента літери «Б» (у досліджуваних підписах ліворуч названого елемента, у зразках — переважно праворуч у правопохилених підписах і ліворуч елемента у підписах із вертикальним нахилом) — можна пояс-*

нити зміною нахилу рухів загалом під час виконання досліджуваних варіантів підпису. Зазначені розбіжності несуттєві й неістотні, тому на зроблені раніше категоричні позитивні висновки не впливають»;

- 4) *незвичні умови виконання: «зазначені розбіжності несуттєві, оскільки є результатом впливу на виконавця збивальних чинників (наприклад, незвичного тримання засобу для писання тощо) і на зроблений категоричний позитивний висновок не впливають»;*
- 5) *незвичний стан виконавця: «зазначені розбіжності несуттєві, оскільки є результатом впливу на виконавця збивальних чинників (наприклад, хворобливого стану, хронічних захворювань, вікових змін тощо) і на зроблений категоричний позитивний висновок не впливають».*

Перейдемо до ймовірних (вірогідних) за формою висновків експерта.

У науковій літературі багато років точиться дискусія про можливість використання вірогідних, імовірних висновків експерта.

О. Р. Шляхов зазначає, що такий висновок експерта обґрунтовано результатами дослідження, тому що він базується не тільки на загальних ознаках, а й на деяких окремих, але їх (на думку експерта) недостатньо для стверджувальної відповіді¹⁷.

Важливо, що експерт не виключає самої можливості певного факту. Вірогідний висновок експерта містить певну суб'єктивну складову, що відображає ступінь внутрішнього переконання експерта у результатах проведених ним досліджень.

А. Х. Тригулова й деякі інші науковці стверджують, що надання ймовірних висновків під час проведення судової

17 Шляхов А. Р. Указ. соч.

експертизи є неприпустимим, і вони не мають доказового значення у справі¹⁸. Водночас Пленум Верховного Суду України в Постанові від 30.05.1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах» звертає увагу лише на те, щоб не «переоцінювати доказове значення», як він їх називає, «ймовірних висновків»¹⁹. Цю позицію обстоювали В. Г. Гончаренко²⁰, Л. П. Булига й інші науковці, зауважуючи, що такі висновки мають пошукове, гіпотетичне значення.

На думку Б. І. Пінхасова й Є. Г. Архангельської²¹, для того щоб імовірний висновок експерта мав значення для слідчої й судової практики, такий висновок повинен відповідати вимогам, передбаченим процесуальним законодавством для складання категоричних висновків²². У науковій літературі сформульовано вимоги до вірогідних висновків: 1) його надання потребує спеціальних знань; 2) він має базуватися на достатній кількості достовірно встановлених проміжних даних; 3) він ґрунтується на визначених експертом фактах необхідного ступеня вірогідності²³.

Розглянемо оцінювання ознак, що може стати підставою для ймовірного негативного висновку. Частіше за все експерт стикається із двома чинника-

ми, які обмежують виявлення ознак почерку/підпису.

Незначний обсяг досліджуваного графічного матеріалу може містити стійкі й суттєві ознаки, що різняться, проте його кількості не вистачатиме для категоричного висновку про виконання рукописного запису/підпису певною особою. До того ж розбіжні ознаки не зумовлено впливом будь-яких збивальних чинників, хоча на дослідження надано достатню кількість порівняльного матеріалу належної якості (зразків почерку/підпису певної особи).

Можна запропонувати таке викладення фрагмента синтезуючої частини щодо опису згаданих ознак і їх оцінювання: «Виявлені розбіжні ознаки стійкі, суттєві, проте їх кількості достатньо лише для вірогідного висновку про виконання рукописного запису/підпису не гр. Л., а іншою особою. Виявити розбіжні ознаки в обсязі, достатньому для категоричного висновку, не можна через незначний обсяг досліджуваного графічного матеріалу».

У цій ситуації експерт також може виявити незначну кількість збіжних ознак почерку/підпису, зумовлених природною схожістю почерків різних осіб, виконанням рукописного тексту/підпису із наслідуванням почерку/підпису іншої особи, унаслідок чого вони

- 18 Тригулова А. Х. Оценка результатов исследования и формулирование выводов как стадия экспертизы. *Теоретические проблемы и практика экспертных исследований* : сб. ст. / под ред. Б. И. Пинхасова. Ташкент, 1983. С. 29—34.
- 19 Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах : Постанова Пленуму ВС України від 30.05.1997 р. № 8 (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text> (дата звернення: 10.10.2021).
- 20 Гончаренко В. Г., Бергер В. Є., Булига Л. П. та ін. Експертизи в судовій практиці : навч. посіб. Київ, 1993. 197 с.
- 21 Пинхасов Б. И., Архангельская Е. Г. Вероятные заключения эксперта-криминалиста и некоторые вопросы их оценки и использования. *Вопросы судебной экспертизы* : сб. науч. тр. ТГУ / редкол.: Б. И. Пинхасов. Ташкент, 1983. С. 11—16.
- 22 Юрчишин В. Д. Аналіз та класифікація висновків експерта у кримінальному провадженні: теоретичний та практичний аспекти. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2013. Вип. 1 (3). С. 440—452. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2013/42.pdf (дата звернення: 10.10.2021).
- 23 Панько Н. А. Доказовое значення висновку експерта. *Форум права*. 2009. № 1. С. 409—414.

є несуттєвими та на ймовірний негативний висновок не впливають.

Існує ще один чинник, який зумовлює ймовірні негативні висновки експертів: недостатня кількість зразків почерку/підпису, наданих для порівняльного дослідження. Зрозуміло, що виявити достатню кількість стійких суттєвих розбіжностей в обмеженому графічному матеріалі неможливо. Проте, на нашу думку, експерт має право відмовитися від проведення дослідження, якщо порівняльних матеріалів, наданих для дослідження, недостатньо або вони незадовільної якості.

Реалізуючи право, передбачене ст. 69 КПК України ²⁴ та п. 2.1 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень ²⁵, експерт заявляє клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків для проведення експертизи. Якщо протягом 45 календарних днів від дня подання клопотання експерта не задоволено, експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а затребуваних додаткових матеріалів не надано, і скласти вмотивоване повідомлення про неможливість надання висновку експерта.

Другий за формою ймовірний висновок — це ймовірний позитивний висновок. Розглянемо оцінювання ознак, що може стати підставою для нього.

Коли на дослідження надано малий за обсягом і простий за структурою графічний досліджуваний матеріал (рукописний запис, підпис), експерт не завжди має змогу виявити достатньо істотних стійких збіжних ознак, що

утворюють індивідуальну сукупність, характерну для почерку певної особи. До того ж виявлені ознаки повинні мати високу ідентифікаційну значущість, рідко спостерігатися в почерках різних осіб. Отже, виявлені збіжні ознаки стійкі, суттєві й утворюють індивідуальну сукупність, достатню лише для вірогідного (імовірного) висновку про виконання рукописного запису/підпису певною особою.

Доволі поширена думка про те, що підставою для ймовірного позитивного висновку може стати сукупність значної кількості збіжних ознак, характерних для почерків багатьох осіб. Ми вважаємо, що такий підхід може призвести до хибного висновку, якщо в досліджуваному та порівняльному матеріалах наявні схожі почерки різних осіб. Тому так важливо аналізувати та правильно виокремлювати збіжні й розбіжні ознаки за критеріями.

Щодо розбіжностей за ймовірного позитивного висновку, то їх слід пояснити за зразком оцінювання розбіжностей для категоричного позитивного висновку.

Дійшовши в процесі дослідження до ймовірного позитивного висновку, експерт має пояснити причини, що завадили дійти категоричного висновку (наприклад: простота будови досліджуваного матеріалу; обмежений обсяг графічного матеріалу; вплив на виконавця рукописного запису/підпису незвичних умов виконання, що спричинили викривлене відображення ознак почерку).

У юридичній літературі актуальною та дискусійною вважають проблему із висновками, у яких сформульо-

24 Кримінальний процесуальний кодекс України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.10.2021).

25 Інструкція про призначення та проведення судових експертиз URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення: 10.10.2021).

вано не саме існування, а можливість існування факту. Можливість і ймовірність — категорії однієї якості, різниця між ними перебуває в кількісній площині²⁶. Однозначний висновок, зважаючи на розуміння терміна «однозначний», містить тільки одну відповідь, тоді як альтернативний висновок формується, коли експерт у процесі експертного дослідження не дійшов єдиного варіанта вирішення питання. Результатом такого висновку є два чи більше варіанти вирішення одного питання у формі так званого роздільного судження («або/або»). Умовним висновок уважатимуть, якщо його правильність залежить від достовірності конкретного вихідного факту. Такий висновок припускає залежність вирішення питання від певної умови. Безумовний же висновок жодних умов, від яких залежить його істинність, не містить. Як бачимо, умовний і альтернативний висновки не мають загального критерію класифікації. У такому разі можна погодитись із С. С. Бичковою, що і альтернативний, і умовний висновки необхідно розрізняти. Коли дано кілька варіантів рішення питання залежно від визначених умов, висновок буде і умовним, і альтернативним (за різними підставами класифікації)²⁷.

Найчастіше це може мати місце під час формулювання висновків діагностичних почеркознавчих експертиз щодо визначення причини та характеру чинників, які вплинули на виконавця рукопису (підпису).

До висновку про неможливість вирішити питання (далі — НВП) щодо виконавця рукописного запису/підпису експерт може дійти шляхом проведен-

ня дослідження та виявлення, аналізування ознак почерку. Саме проведення етапів дослідження відрізняє висновок експерта про НВП щодо виконавця від складання повідомлення про неможливість надання висновку експерта.

Можливості експерта залежать як від досліджуваного матеріалу, так і від наданих для порівняльного дослідження зразків. У малому за обсягом і простому за виконанням досліджуваному матеріалі, коли надано зразки неналежної якості й у малій кількості, не завжди можна виявити й виокремити достатню кількість стійких, суттєвих ознак для обґрунтування будь-якої форми позитивного чи негативного висновку. Підставою для висновку НВП може бути й неоднозначне оцінювання розбіжних ознак, пояснити виявлення яких експерт може одночасно різними взаємовиключними причинами (наприклад, або це варіанти ознак почерку цієї особи, що не відобразилися в наданих зразках, або це ознаки почерку іншої особи). Найчастіше експерт ілюструє виявлені збіжні й розбіжні ознаки за допомогою таблиць із метою дотримання об'єктивності та повноти проведеного дослідження.

Уважаємо доречним навести кілька прикладів формулювання синтезуючих частин висновку про НВП щодо виконавця.

«Виявлені збіжні загальні й окремі ознаки порівнювальних підписів є малозначними, оскільки належать до тих, які часто спостерігають у почерках різних осіб, мають малу кількість і не утворюють індивідуальної сукупності. Виявити індивідуальну сукупність стійких, суттєвих збіжних ознак, достатню

26 Надгорный Г. М. Некоторые логические и доказательственные аспекты выводов эксперта. *Криминалистика и судебная экспертиза* : республ. межведом. сб. науч. и науч.-метод. раб. 1970. Вып. 7. С. 109—113.

27 Бичкова С. С. *Експертиза в цивільному процесі України* : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 176 с.

для будь-якого (категоричного чи вірогідного) певного висновку неможливо через малий обсяг графічної інформації досліджуваного підпису, наявність симптомомкомплексу ознак, характерного для виконання підписів під впливом на виконавця збивальних чинників природного походження (таких, як вікові зміни організму й різноманітні захворювання, що впливають на письмово-рухові функції людини).

Визначити стійкість і характер виявлених розбіжних загальних та окремих ознак порівнюваних підписів, а також чи є вони варіантами ознак підпису гр. Б., які не виявлено в наданих зразках, чи обумовлені дією на процес письма збивальних чинників, чи ці ознаки є ознаками почерку іншої особи неможливо через малий обсяг графічного матеріалу досліджуваного підпису, простоту його виконання та недостатню кількість зразків підпису й почерку гр. Б., що не дало змоги виявити ознаки в більшому обсязі й визначити їх стійкість.

Під час оцінювання результатів порівняльного дослідження встановлено, що ані збіги, ані розбіжності не є підставою для будь-якого певного (категоричного чи вірогідного) негативного або позитивного висновку про те, чи виконаний досліджуваний підпис гр. Б. у графі «Підпис» у заповіті від імені гр. Б. від [дата], зареєстрованому [номер] самим гр. Б. або іншою особою».

Або інший варіант без зазначення виявлених ознак: «Під час порівняння досліджуваного підпису зі зразками почерку й підпису гр. Б. встановлено окремі збіжні й розбіжні ознаки, проте їх обсяг і значущість недостатні для будь-якого певного (позитивного чи негативного) висновку. Виявити більшу кількість ідентифікаційних ознак неможливо через малий обсяг графічного матеріалу та простоту його виконання. Зважаючи на викладене,

відповісти на питання, ким — гр. Б. чи іншою особою — виконано підпис, <...> неможливо».

Також за недостатності зіставлених (порівнюваних) зразків синтезуючу частину можна викласти так:

- «виявити ознаки в більшому обсязі й оцінити їх стійкість і варіативність неможливо через недостатність наданого порівняльного матеріалу і/або через відсутність зіставлених (за часом виконання, за умовами виконання, за письмовим приладдям тощо) зразків почерку/підпису. Тому відповісти на питання, чи виконано підпис гр. Б., неможливо»;
- «виявлені збіжні ознаки нечисленні, їх ідентифікаційна значущість мала, що зумовлено простотою виконання досліджуваного підпису. Тому вони не можуть слугувати підставою для позитивного (категоричного чи вірогідного) висновку. Розбіжні ознаки, не зважаючи на їх значну кількість, не можуть слугувати підставою для негативного висновку, оскільки через обмежену кількість зразків підпису неможливо перевірити їхню стійкість: чи є вони варіантами ознак почерку гр. Б., що не виявилися в наданому порівняльному матеріалі, чи є ознаками почерку іншої особи. Ураховуючи викладене, відповісти на питання, чи виконав підпис гр. Б., неможливо».

Причини, що зумовлюють надання висновку експерта про НВП: виконання досліджуваного підпису в незвичних умовах, що могло спричинити трансформацію ознак звичного почерку виконавця; схожість рухів під час виконання деяких літер, характерна для почерків

різних осіб; виконання досліджуваного підпису із наслідуванням справжнього підпису певної особи, унаслідок чого ознаки почерку виконавця не виявлено в обсязі, необхідному для ідентифікації, тощо.

Висновки

Почеркознавчу експертизу вважають найскладнішою поміж криміналістичних видів експертиз, оскільки на момент писання можуть впливати водночас кілька чинників як внутрішнього, так і зовнішнього походження. Експерт формулює свій висновок, упевнившись у тому, що цей висновок є правильним, і зіставляє його з реальними обставинами й науковими даними²⁸. Експерти-почеркознавці мають розв'язати такі завдання, як: розмежувати умови виникнення ознак, врахувати їх трансформацію під впливом різноманітних причин, визначити характер усіх виявлених ідентифікаційних та діагностичних ознак.

М. Г. Щербаковський у загальне оцінювання «спеціальної» частини висновку експерта вкладає такі складові: «Визначення достатньої кількості наданих на експертизу об'єктів для вирішення поставлених питань, оцінка добро-якісності наданих об'єктів, правильності вихідних даних; оцінка цілеспрямованості, правомірності і наукової обґрунтованості застосованої експертом методики (метода) дослідження; оцінка повноти проведеного дослідження; оцінка правильності опису і інтерпретації встановлених ознак об'єктів; оцінка наукової обґрунтованості проміжних і під-

сумкових висновків; визначення компетентності експерта»²⁹. На нашу думку, саме високий фаховий рівень експерта дає змогу провести повне дослідження з правильним оцінюванням опису й інтерпретуванням визначених ознак і наукової обґрунтованості проміжних та підсумкових висновків.

Наведені у статті алгоритми оцінювання ознак почерку/підпису для формулювання різних за змістом і формою висновків експерта ґрунтуються на аналізованні наукових праць учених та криміналістів з урахуванням сучасної експертної практики.

Запропоновані варіанти оцінювання ознак і наведені приклади формулювання висновків експерта можна застосовувати в експертній практиці з метою оптимізувати експертне дослідження.

Оценка идентификационных признаков почерка при разных формах заключения эксперта

Александр Иванович, Сергей Науменко, Светлана Брюхань

В формулировке категорических положительных и отрицательного выводов, вероятных положительных и отрицательного выводов, а также вывода о невозможности ответить на вопрос возможны разные варианты оценки признаков и, как результат,— разное изложение синтезирующих частей заключения эксперта.

В целях углубления существующих подходов, систематизации теоретических знаний, изучения и анализа экспертной практики по даче научно обоснованного, объективного, полного заключения эксперта по всем формам экспертных выводов рассмотрены

28 Осипенко І. П., Пророченко В. В. Висновок експерта в досудовому розслідуванні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С. 399—402. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-2/104 (дата звернення: 10.10.2021).

29 Щербаковский М. Г. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование : учеб.-практ. пособ. Харьков, 2005. 544 с.

особенности методики выявления и оценки совокупности признаков.

Поскольку доказательственное значение заключения эксперта зависит от его формы и научного обоснования, в этой статье подробно и всесторонне рассмотрены причины, обуславливающие обоснование каждой из форм заключения.

Исследованы существующие способы анализа признаков и, с учётом современной экспертной практики, предложено изложение научно обоснованной оценки признаков для каждой экспертной ситуации.

Рассмотрены возможности эксперта в зависимости от исследуемого и сравнительного материалов, опыта и профессионализма самого эксперта. Проанализированы причины ошибок в заключениях экспертов на примере более 10 синтезирующих частей разных форм заключения эксперта. Предложены пути предупреждения таких ошибок.

Сформулирован алгоритм действий по выявлению и тщательному изучению признаков — как совпадающих, так и различающихся. Также определены условия их возникновения и взаимозависимости, степень влияния диагностических признаков на идентификационные. Предложенные варианты решения экспертных задач могут быть использованы в экспертной практике в целях оптимизации экспертного исследования.

Ключевые слова: оценка признаков; формы заключения эксперта; экспертная практика; категорические положительный и отрицательный выводы; вероятные положительный и отрицательный выводы.

Evaluation of identification signs of handwriting for different types of forensic report

Aleksandar Ivanović, Serhii Naumenko, Svitlana Briukhan

When formulating positive and negative conclusions, probabilistic positive and

negative conclusions, as well as a conclusion on the impossibility to solve the issue, different options for evaluating features and, as a result, alternative interpretation for the investigation summary section of the forensic report are possible.

To strengthen existing approaches, systematize theoretical knowledge, study and analyze forensic expert practice in providing a scientifically sound, objective, full forensic report for all types of expert conclusions, peculiarities of the methodology for identification and evaluation of the set of features are outlined.

Since the probative value of the forensic report depends on its type and scientific substantiation, this article discusses in detail and comprehensively considers reasons for justification of each of conclusion types.

Existing methods of signs analysis are investigated and, taking into account current forensic expert practice, presentation of a scientifically sound evaluation of signs for each expert situation is suggested.

Capacities of the forensic expert are considered depending on studied and comparative material, his experience and professional training. Reasons leading to erroneous expert conclusions on the example of more than 10 investigation summary sections of different forms of forensic report are analyzed. Ways to prevent such errors are proposed.

The algorithm of actions for identification and careful study of both coinciding signs and discrepancies is developed. Also, the terms for their occurrence and interdependence, the degree of influence of diagnostic signs on identification ones are provided. The suggested in the article options for solving expert tasks can be used in forensic expert practice to optimize expert research.

Keywords: evaluation of signs; forensic report types; forensic expert practice; categorical positive and negative conclusions; probabilistic positive and negative conclusions.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному чи некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію чи підготовку рукопису.

Учасники

Автори внесли свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і беруть на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів, що стосується цієї теми, хоча Александар Іванович є членом редакційної колегії журналу; він не брав участі в ухваленні рішення щодо оприлюднення, і цю статтю піддано повному процесу експертної перевірки та редагування.

References

- Arotsker, L. E., Bogachkina, G. R., Dobroslavskaya, E. E., Kuzina, V. M. ta in. (1971). *Sudebno-pocherkovedcheskaia ehkspertiza* [Forensic handwriting analysis]: posob. dlia ehkspert-pocherkoved. i sledstv. rabotn. ; redkol.: E. D. Dobrovol'skaia, A. I. Mantsvetova, V. F. Orlova. Moskva [in Russian].
- Boitsova, O. V., Bondar, M. Ye., Hrynenko, L. H., Dovzhenko, O. V. ta in. (2004). *Udoskonalena systema zahalnykh ta okremykh oznak pocherku* [Advanced system of common and individual signs of handwriting]: metod. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Bychkova, S. S. (2003). *Ekspertryza v tsyvilnomu protsesi Ukrainy* [Forensic examination in the civil process of Ukraine]: dys. ... kand. yuryd. nauk. Kyiv [in Ukrainian].
- Ekspertryzy u sudovii praktytsi* [Forensic examinations in forensic practice]: nauk.-prakt. posib. (2010) ; za zah. red. V. H. Honcharenka. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv [in Ukrainian].
- Honcharenko, V. H., Berher, V. Ye., Bulyha, L. P. ta in. (1993). *Ekspertryzy v sudovii praktytsi* [Forensic examinations in forensic practice]: navch. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Karapetian, M. Zh. (2017). *Osnovnye metodicheskie polozheniia i osobennosti proizvodstva povtornykh pocherkovedcheskikh ehkspertiz v Respublike Armeniia* [Main methodological provisions and peculiarities of performing handwriting re-examinations in the Republic of Armenia]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertryzy i kryminalistyky*. Vyp. 17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2017_17_30 [in Russian].
- Klimenko, N. I., Tsipeniuk, S. A. (2006). *Naznachenie i provedenie ehkspertizy v grazhdanskom protsesse* [Appointment and conduct of forensic examination in civil procedure]. *Ehkspertnoe obespechenie pravosudiia: problemy teorii i praktiki* : mat-ly mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (AR Krym, 07—08.09.2006). Simferopol [in Russian].
- Klymenko, N. I., Koloniuk, V. P. (2009). *Struktura i dokazove znachennia vysnovku eksperta yak dokumenta, shcho vidobrazhuie yoho doslidzhennia* [The structure and probative value of the forensic report as a document presenting its research]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertryzy i kryminalistyky*. Vyp. 9 [in Ukrainian].
- Melenevska, Z. S., Svoboda, Ye. Yu. (2012). *Albom zahalnykh i okremykh oznak pidpysu* [Album of common and individual signs of signature]: navch.-metod. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Melenevska, Z. S., Svoboda, Ye. Yu., Antoniuk, P. Ye. (2016). *Prychyny ekspertnykh pomylok pid chas vyrishennia identyfikatsiinykh zavdan u mezhakh sudovo-pocherkoznavchykh doslidzhen* [Causes of expert mistakes when solving identification tasks within the framework of forensic handwriting analyses]. *Kryminalistychnyi visnyk*. Vyp. 1 (25) [in Ukrainian].
- Nadgornyi, G. M. (1970). *Nekotorye logicheskie i dokazatel'stvennye aspekty vyvodov ehksperta* [Certain logical and probative aspects of the expert conclusions]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza* : respubl. mezhvedom. sb. nauch. i nauch.-metod. rab. Vyp. 7 [in Russian].
- Osypenko, I. P., Prorochenko, V. V. (2020). *Vysnovok eksperta v dosudovomu rozsliduvanni* [Expert conclusion in pre-trial investigation]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. № 2. DOI: 10.32782/2524-0374/2020-2/104 [in Ukrainian].
- Panko, N. A. (2009). *Dokazove znachennia vysnovku eksperta* [Probative value of the forensic report]. *Forum prava*. № 1 [in Ukrainian].
- Pinkhasov, B. I., Arkhangel'skaia, E. G. (1983). *Veroiatnye zakliucheniia ehksperta-kriminalista i nekotorye voprosy ikh otsenki i ispolzovaniia* [Probabilistic conclusions of the expert-criminalist and certain issues of their evaluation and use]. *Voprosy sudebnoi ehkspertizy* ; redkol.: B. I. Pinkhasov i dr. Tashkent [in Russian].
- Rogozin, A. P. (1975). *O poniatii priznaka pocherka i ego kachestvennykh i kolichestvennykh kharakteristikakh* [On the concept of handwriting

- sign and its qualitative and quantitative characteristics]. *Kriminalistika i sudebnaia ehkspertiza*. Vyp. 11 [in Russian].
- Shcherbakovskii, M. G. (2005). *Sudebnye ehkspertizy: naznachenie, proizvodstvo, ispolzovanie* [Forensic examinations: appointment, conduct, use]: ucheb.-prakt. posob. Kharkov [in Russian].
- Shliakhov, A. R. (1972). Struktura ehkspertnogo issledovaniia i gnoseologicheskaiia kharakteristika vyvodov ehksperta-kriminalista [Structure of forensic examination and epistemological characteristics of expert-criminalist conclusions]. *Trudy VNIIEH*. Vyp. 4 [in Russian].
- Trigulova, A. Kh. (1983). Otsenka rezultatov issledovaniia i formulirovanie vyvodov kak stadiia ehkspertizy [Evaluation of research results and formulation of conclusions as a stage of forensic examination]. *Teoreticheskie problemy i praktika ehkspertnykh issledovaniia*. Tashkent [in Russian].
- Vinberg, A. I. (1956). *Kriminalisticheskaia ehkspertiza v sovetskom ugolovnom protsesse* [Forensic examination in the Soviet criminal procedure]. Moskva [in Russian].
- Yurchyshyn, V. D. (2013). Analiz ta klasyfikatsiia vysnovkiv eksperta u kryminalnomu provadzhenni: teoretychnyi ta praktychnyi aspekty [Analysis and classification of forensic reports in criminal proceedings: theoretical and practical aspects]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1 (3). URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1_2013/42.pdf [in Ukrainian].

Іванович, А., Науменко, С., Брюхань, С. (2021). Оцінювання ідентифікаційних ознак почерку за різних форм висновку експерта. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 3 (25). С. 99—113. DOI: 10.32353/khrife.3.2021.07.